

УДК [821.134.2(72):821.161.1]-311.6.091

**МАСОВА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА СВІДОМІСТЬ
У «ТВОРАХ ПРО РЕВОЛЮЦІЮ»
(М. АСУЕЛА, О. СЕРАФИМОВИЧ)**

Юлія Садовська, аспірантка

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
sadvovska1julia@gmail.com*

У статті поставлене питання про взаємодію масової та індивідуальної свідомості в романах, що відтворюють революційну дійсність. Об'єкт дослідження — романи М. Асуели «Ті, хто знизу» і О. Серафимовича «Залізний потік». Доводиться, що народна маса наділена унікальними рисами, націленими на перетворення, але масова свідомість позбавлена тверезої логіки і приречена лише на короткочасний сплеск. Індивідуальна (особистісна) свідомість поглинається свідомістю масовою і має або знищити своє «я», або стати «залізним» носієм колективного «ми».

Ключові слова: *масова свідомість, індивідуальна свідомість, стихійність, революційна дійсність.*

Художнє осягнення революційної дійсності виникло на основі стійкого інтересу до безпосереднього зображення людської маси. «Роль мас стає помітною тоді, коли вона стає страшною. Це проявляється тоді, коли руйнуються групові зв'язки й міжгрупові межі, коли суспільство деструктується, переживаючи період своєрідного «соціотрясіння», — зазначає Д. В. Ольшанський у праці «Основи політичної психології» [6, с. 327].

Люди в ситуації «політичного струсу» стали нашою повсякденністю. Їхній розумовий акт і сподівання на краще хвилюють нас. А між тим, психологія маси, а також її поразки і перемоги вже досить давно відображені в літературі. Це стосується і «письменників революційної дії» — у нашому випадку М. Асуели і О. Серафимовича. Зазначимо, що у творчості названих авторів події революції, з одного боку, показуються через народний характер особи, яка в них бере участь, а з іншого, — через образ маси як носія «масової свідомості», якою керується індивід. Невідповідність одне іншому у творах про революцію дуже часто стає конфліктуотворюючим фактором сюжету. Отже, розглядаючи романи М. Асуели і О. Серафимовича під таким кутом зору і керуючись сучасним досвідом революційних подій, ми можемо більш детально вивчити проблему «народ, особистість і революція». Таке завдання засвідчує актуальність нашої роботи.

Масова свідомість як феномен; історичні та теоретичні узагальнення. Масова свідомість — один із видів суспільної свідомості, найбільш реальна форма її практичного існування та втілення. Це — особливий вид суспільної свідомості, властивий значним неструктурованим множинам людей («масам») [6, с. 328].

Проблема «масової свідомості» та її носія «масової людини» стає актуальною в житті і в науці на рубежі XVIII–XIX століть (праці Г. Тарда, Г. Лебона, І. Сигеле і В. Макдугал). Використання терміна «масова свідомість» зафіксоване в 20–30-ті рр. XX ст., зустрічалося досить поодинокі. Інтерпретації змісту поняття були різними. Велике людське товариство («масу») сприймали як «недиференційовану множину» абсолютно гетерогенної аудиторії засобів масової інформації (Г. Блумер); як «судження некомпетентних»; як «низьку якість сучасної цивілізації, що є результатом ослаблення керівних позицій освіченої еліти» (Х. Ортега-і-Гассет). А ще й як «механізоване суспільство», в якому людина є додатком машини, дегуманізованим елементом «суми соціальних технологій» (Ф. Г. Юнгер); «бюрократичне суспільство», що вирізняється розчленованою організацією, в якій прийняття рішень допускається виключно на вищих поверхах ієрархії (Г. Зіммель, М. Вебер, К. Маннгейм). Масу називали «натовпом» і бачили в ньому те суспільне угруповання, яке характеризується відсутністю відмінностей, одноманітністю, безцільністю, відчуженням, недоліком інтеграції (Е. Ледерер, Х. Арндт) [6, с. 331].

У другій половині 1980-х рр. відновився дослідницький інтерес до масової свідомості, проте, як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі, присвяченій різним проявам «масовізації психіки» і масової психології в цілому, досі немає фундаментальних праць, які б вивчали цей феномен. Найбільш значущими назвемо роботи таких сучасних дослідників, як Д. В. Ольшанський, В. В. Різун, О. К. Уледов, Б. А. Грушин, Я. С. Любимий, Т. В. Науменко, В. І. Вайнштейн та ін.

Зазначимо, що Д. В. Ольшанський об'єднує існуючі в сучасній науці погляди на дану проблему у дві групи:

1. Масова свідомість — то конкретний варіант, іпостась суспільної свідомості, що помітно заявляє про себе лише в бурхливій, динамічній періоди розвитку суспільства. У звичайні, стабільні часи масова свідомість функціонує на малопомітному, повсякденному рівні.

Згідно з такою точкою зору, прояви масової свідомості носять значною мірою випадковий характер і виступають в якості ознак тимчасового стихійного варіанту розвитку подій.

2. Масова свідомість як самостійний феномен — це свідомість певного соціального носія («маси»). Вона співіснує в суспільстві зі свідомістю класичних груп. Виникає як відбиток, переживання й усвідомлення значних соціальних подій. Відповідно цьому, масова свідомість є більш глибинним явищем і відображенням дійсності «первинного порядку» [6, с. 333].

У цьому випадку масова свідомість — то є свідомість певного носія («маси»), що виникає внаслідок відображення значних масштабних подій і обставин, які у чомусь зрівнюють людей.

Дослідник Б. А. Грушин дає наступне визначення носіям масової свідомості: «соціальні спільноти, які ситуативно виникають (існують), гетерогенні за складом і статичні за формами вираження (функціонування)» [4, с. 235].

Отже, до основних ознак людської маси можна віднести:

1. Статичність (аморфність).
2. Стохастичну природу (невизначеність складу маси у кількісному і якісному відношенні).
3. Ситуативність (тимчасовість існування).
4. Виражену гетерогенність (різномірність складу).
5. Несвідомість.
6. Стихійність.

Підтверджує це і Х. Ортега-і-Гассет, сказавши: «Толпа — понятие количественное и визуальное. Языком социологии — масса. Масса — это «средний человек» [7, с. 11]. Узагальнюючи, можна стверджувати наступне. Маса впливає на індивіда і змінює його поведінку. Маса знищує групові відмінності між людьми, трансформує індивідуальну психіку, підпорядковуючи собі індивідуальну свідомість. Однак маса не тільки «забирає» щось у індивіда, але й надає йому нових якостей — наприклад, почуття нездоланної могутності, позбавлення відповідальності, безкарності, піддатливості впливу іззовні.

Д. В. Ольшанський зазначає, що провідними ознаками особистості, яка опинилася під впливом маси, стають: «зникнення свідомої особистості, перевага несвідомої особистості, орієнтація думок і почуттів в одному і тому ж напрямку внаслідок навіювання і зараження, тенденція до невідкладного здійснення нав'язаних ідей». Як наслі-

док, «індивід не є більше самим собою, він став безвольним автоматом» [6, с. 351].

Отже, масова свідомість — «багат шарове, багатосекційне явище» [4, с. 156], це та реальна сила, яка впливає на історичний процес, спонукаючи людей до активної, але стихійної, малоусвідомленої діяльності.

Художнє відтворення індивідуальної та масової свідомості. Поняття «революція» і «масова свідомість» пов'язані ідеологією революційного руху, яку вдало розкривають представники світової літератури. Звернемося до романів М. Асуели «Ті, хто знизу» та О. Серафимовича «Залізний потік».

Обидва автори показують, що революція співвідносить долю окремої людини з долею народу як сукупності людей, підкорених ідеєю негайних суспільних змін і ідеєю рівності між усіма верствами суспільства і окремими людьми. Вже тому маса повинна стати серцевиною «роману про революцію».

Зазначимо, що літературознавці, які вивчали творчість М. Асуели (В. М. Кутейщикова, І. В. Винниченко) і О. Серафимовича (Л. А. Гладковська, О. О. Волков), торкалися цієї теми, але не досліджували її на запропонованому нами рівні — звідси установка нашої статті. Аналізована нами проза зображує масове народне життя, трансформоване революцією і громадянською війною. Виявилось, що у потрактуванні масової свідомості у письменників М. Асуели і О. Серафимовича є багато точок дотику.

Названі автори тяжіють до панорамного і досить піднесеного відтворення подій. У романі М. Асуели «Ті, хто знизу» загін повстанців (колишніх селян) на чолі з Деметрію Масіасом рухається у єдиному пориві: «<...> *Солдаты идут не останавливаясь* <...> [1, с. 118] *Главное идти, идти всегда и нигде не останавливаться надолго; быть хозяевами луга, равнины, сьерры, всего, что способен охватить взор*» [1, с. 123]. Завдяки такій оповіді постає картина могутньої бунтарської стихії, що піднялася з народних глибин. Бунтівний загін сприймається часткою великого революційного потоку і маси, яку згуртували ненависть до гнобителів, рабська доля і безвихідь. З цього приводу В. М. Кутейщикова пише: «зображення маси в русі, зародження колективного імпульсу, що відкидає звичну логіку, — значиме відкриття мексиканських романістів» [5, с. 168].

У «Залізному потоці» О. Серафимовича вояки, котрі ще вчора були селянами, йдуть із сім'ями, домашнім скарбом і возами. Але за своєї

суттню натовп такий же, як натовп М. Асуели: «<...> толпа расступалась, затем свертывалась и текла бесконечным потоком <...>» [8, с. 12].

В обох романах мова йде не лише про зовнішню динаміку (натовп як неспинний потік), а й динаміку внутрішню (духовне зростання народу). Письменники акцентують увагу на зламі свідомості і набутті нового світобачення: «<...> Голодны, голые, босые, без материальных средств, без какой бы то ни было помощи. Сами <...>» («Залізний потік») [8, с. 158]; «<...> Беспорядочная толпа оборванных, грязных, полуголых людей в соломенных шляпах <...>» («Ті, хто знизу») [1, с. 61]. За задумом авторів, саме такий людський натовп стає рушійною силою революції.

Зображення маси як стихії максимально зближує твори М. Асуели і О. Серафимовича. Але якщо мексиканський романіст вкладає характеристику маси у вуста окремих персонажів — «шляпники», «бандити», «беспорядочная толпа» [1], то радянський письменник характеризує масу авторською мовою. У його лексиці переважають визначення «громадный невиданный улей», «ярмарка», «табор переселенцев», «людское море», «невиданный человеческий клубок», «бесконечная живая змея», «черный человеческий поток» [8].

Обопільною і близькою обом письменникам стає форма роману, у якому поєднуються окремі сцени, епізоди, замальовки: ця навмисна фрагментованість створює відчуття плинності того, що відбувається. Для зображення стихійності мас автори обирають близькі і дуже характерні ознаки революційного буття. Читач спостерігає мітинги, походи, бої, і таким чином бачить прояви стихійного бунтарства, невідомого пориву та анархізму.

У роман «Ті, хто знизу» загальний порив часто супроводжується безглуздим руйнуванням і жорстокістю. У цьому загальному варварстві — у пограбуваннях, у численних вбивствах письменник вбачає трагічну приреченість масової стихії: «Как прекрасна революция даже в самой ее жестокости! Жаль только, что вслед за этим последует другое. Ждать осталось недолго. Тогда уже не будет бойцов: только дикие вопли толпы, предающей радости грабежа. Вот тогда и засверкает ярко, словно отраженная в капле воды, психология нашей расы, сосредоточена в двух словах: грабить и убивать!» [1, с. 67].

У «Залізному потоці» зі стихійністю в образі маси поєднуються ще й аморфність і стохастична природа пориву: «Неохватимое человеческое море взлетело лесом рук. Да разве можно разобрать, кто что кричал!» [8, с. 5].

Поставивши поруч наведені фрагменти, можемо стверджувати: мексиканський і російський письменники доводять: великі людські угруповання, об'єднані якимось поривом, не здатні до організованості навіть тоді, коли обставини загрожують їх фізичному існуванню. Маса не прикладає зусиль для усвідомлення свого положення і планування майбутнього. Отже, безпорадність, імпульсивність, невміння задуматися над цілями і завданнями революції — характерні риси носіїв масової свідомості. Як наслідок, «ті, хто знизу» опиняються у стані обдурених, а «ті, хто зверху» користуються наслідками революційних перетворень.

У романі «Залізний потік» автор деталізує психічний стан маси за допомогою великої кількості безіменних персонажів. Але жоден з його героїв не набуває самостійної значимості, їхня доля — увійти у загальний образ «потокую». Тому: *«Уже нет взводов, нет рот, нет полков, — есть одно неназываемое, громадное, единое. Бесчисленными шагами идет, бесчисленными глазами смотрит, множеством сердец бьется одно неохватимое сердце»* [8, с. 119].

На відміну від О. Серафимовича, М. Асуела виокремлює поста-ті селян-революціонерів (Деметрію, Анастасію Монтаньеса, Венасію, Кодорніса, Панкрасію) і прагне надати їм індивідуальні характеристики. Саме окремі персонажі у сукупності створюють образ загону, але герої до кінця не розчиняються у натовпі. Коли ж настає час загального пориву, то всі вони формують масу і тоді вже стираються грані між особистостями. На думку В. М. Кутейшикової, такий підхід до зображення революції і виділяє М. Асуелу серед інших мексиканських письменників [5, с. 133].

Констатована близькість зображення революційного руху у романах О. Серафимовича і М. Асуели теж не виключає різниці. На початку роману «Залізний потік» показаний народ, охоплений ейфорією революційного руху: *«Они в диком восторге упоения лупили по морде один другого кулаками»* [8, с. 34]. Але згодом *«радость революцию начала гаснуть»*. Тим самим автор підкреслює ще одну важливу рису масової свідомості — тимчасовість її існування. Теж саме відбувається на сторінках твору «Ті, хто знизу»: *«<...> Полуобнаженные люди запрыгали и закричали от радости <...>»* [1, с. 18], але скоро ілюзії революції починають вивітруватися: *«С глаз его окончательно спала пелена, и он ясно представил себе, каков будет исход этой борьбы»* [1, с. 29]. Інша річ, що О. Серафимович своїм романом закарбовував думку про ве-

лич народного руху і перемогу російської революції, а М. Асуела торкнувся теми близької поразки мексиканських революційних рухів.

Маса в досліджуваних текстах обов'язково висуває зі свого середовища людину, яка, з одного боку, близька цій масі, а з іншого — індивідуально протистоїть їй — йдеться про ватажків. У романі О. Серафимовича командир народної армії Кожух є втіленням особистісної непересічності й усвідомлення цінності окремого «я». Але ця особистість врешті-решт підкорюється масою: «*Шум, ругань потопили его одинокий голос*» [8, с. 5]. Отже, у морі людських голосів згасає поодинокий голос; письменник зазначає, що окрема постать береться до уваги лише тоді, коли втілює в собі настрій «усіх». «*Все смотрели не спуская глаз на Кожух, — у него был секрет разрешить вопрос жизни и смерти: он обязан указать выход*», — пише О. Серафимович [8, с. 89]. Як зазначає В. І. Скобелев, «Кожух намагається активно впливати на масу, він здатний одноосібно вирішувати питання і у тяжку хвилину брати відповідальність лише на себе» [9, с. 29]. Додамо, що Кожух не мав достатньої військової підготовки, частина його рішень була анархічною. Його зіткнення з кадровими військовими мають у романі подвійне значення: з одного боку, Кожух уособлює репліку «*Массы поставили тебя, но массы ведь слепы ...*» [8, с. 65], а з іншого — своєю поведінкою Кожух підтверджує свій зв'язок з народом-вершителем історії.

Образи революційних ватажків. В образі Кожуха автор виділяє дві характерологічні деталі: у цього чоловіка «*железные челюсти*», а ще — «*пронзительный взгляд*». Натовп обирає його командиром, і майже в кожній сцені обличчя Кожуха нерухоме, він немов застигає у масці революційної свідомості. Тим самим О. Серафимович доводить, що людина натовпу, поставлена над натовпом, немов зрощується з цією роллю. Вона має бути статичною, бо інакше стане «як усі».

У романі «Ті, хто низу» командир загону повстанців Деметрію Масіас теж став часткою революційного потоку, одноосібним втіленням масової свідомості. Він органічно пов'язаний з народом але, на відміну від Кожуха, не сприймає себе винятковою індивідуальністю — це засвідчує дещо принизливе його зізнання: «*По правде говоря, я ничего не смыслю в политике*» [1, с. 103]. І все ж він хоче, щоб його сприймали людиною хай «такою, як усі», але здатною підняти натовп на боротьбу. Вже тому він наділяється рисами шляхетності і мужності, а також тією внутрішньою силою, яку мексиканці цінують в людині.

Волелюбний і непокірливий Деметріо Масіас, усвідомлюючи, що революційна боротьба може здійснити заповітні мрії селянства, бореться до останнього, навіть коли розуміє, що поразка неминуча: *«А у подножия огромной, изогнутой, словно вход в старый собор, расщелины Деметрио Масиас с остекленевшим взглядом продолжает целиться из своего ружья»* [1, с. 124]. І якщо лейтмотивом образу Кожуха стають *«железные челюсти»*, то М. Асуела дарує Деметріо дещо інше, але близьку деталь — *«металлический блеск глаз»* [1, с. 49]. Таким чином, мабуть завжди, при створенні позитивного образу командира народної стихії — він наділяється рисами залізної/металевої людини, здатної вести за собою і брати на себе найжорстокіші рішення.

У творі М. Асуела масі протистоїть представник буржуазної інтелігенції Луїс Сервантес — носій індивідуальної свідомості. Суворі військові будні нівелюють його романтичні ілюзії. Егоїстичний розрахунок на збагачення, злість і образа приниженої людини, а ще й приховане боягузтво приводять його до повстанців. Його не приймають з розкритими обіймами, він втрачає ілюзії, але автор надає йому право відчувати, що саме тут творять історію: *«<...> революционеры, бандиты, или как там их называют <...> будущее принадлежит им, а это значит и быть следует с ними, только с ними»* [1, с. 33]. Саме Сервантес допомагає повстанцям усвідомити велику місію революції, змальовує їм світле майбутнє. Він пояснює, що загін Деметріо — частка суспільного визвольного руху, що охопив усю країну.

З часом Луїс набуває довіру людей і починає прислухатися до порад. Але, якщо для інших повстанців революція — це справа життя, то Сервантес, відчувши близьку поразку, втікає за кордон. Всеохоплююче його характеризує такий діалог:

«— Значит, вы устали от революции?»

— Устал?.. Мне двадцать пять лет, и, как вы сами видите, я полон сил... Разочарован? Наверное.

— У вас, наверное, есть на то свои причины...

— Я мечтал увидеть в конце своего пути цветущий луг... А увидел болото» [1, с. 59].

У романі «Ті, хто знизу» автор протиставляє образи Деметріо і Сервантеса. В образі першого з них підкреслюється співчуття повсталому народу і гіркота поразки, в образі його візаві — уособлюється презирство до інтелігенції, яку М. Асуела звинувачував у численних поразках.

Справжній герой для М. Асуели — це простий, безграмотний селянин, який стихійно підіймається на боротьбу і здатний за це розплатитися власним життям. І тут, як зазначає І. В. Винниченко, про себе заявляє найголовніша установка письменника: він упевнений, що «боротьба, почата мексиканським селянством, не завершена» [2, с. 53]. Розстріл невеликого загону повстанців їх учорашніми союзниками сприймається трагічно, але і з часткою надії на внутрішні сили народу, який неодмінно переможе.

На противагу М. Асуелі О. Серафимович завершує свій твір урочистою масовою сценою: він показує народ, який досяг своєї історичної мети. Якщо на початку роману єдиною причиною масового руху була загроза життю, то у кінці твору ми спостерігаємо духовне зростання маси — люди сподіваються на краще: *«А за садом в степи бесчисленное людское море <...> необозримое людское море <...> что-то новое покрывает его»* [8, с. 151]. Це «нове» є символом невідомої, таємничої, але такої бажаної перемоги. Заключний урочистий мітинг викликає відчуття свята, апофеозу масового пориву.

У романі М. Асуели революційний рух завершується поразкою Розстріл загону на тому самому місці, де повстанці одержали свою першу перемогу, свідчить про неминучість розплати. Але провідною стає авторська думка про те, що силою революції було безграмотне селянство, а керувала ним буржуазія, яка задля збагачення продалася іноземному капіталу.

Підсумовуючи, зазначимо:

1. Маса і масова свідомість виступають у «романах про революцію» як стихійна сила, що здатна змінювати дійсність. У масі (натовпі, великому людському потоці) концентрується колосальна перетворююча енергія, яка не знає перешкод. Але масовий порив завжди короткочасний, бо маса ніколи не має далекоглядних планів і не підкорюється тверезій логіці.

2. Образ вождя (Демертіо, Кожух) — характерне і цілковите втілення повсталого народу, але це люди або приречені на загибель, або ті, що дуже скоро втрачають зв'язок з реальністю і стають «залізними».

3. У «творах про революцію» масова та індивідуальна свідомості існують в певній єдності, але масова психологія підкорює індивідуальну. Нівельована особистість у цьому випадку стає «носієм маски» революції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асуэла М. Те, кто внизу / Мариано Асуэла ; пер. с исп. Р. Похлебкин ; вступ. ст. В. Н. Кутейщикова. — М. : Художественная литература, 1970. — 606 с.
2. Винниченко И. В. М. Асуэла. Мексиканская революция и литературный процесс / И. В. Винниченко. — М. : Наука, 1972. — 123 с.
3. Gladkovskaya L. A. Рождение эпопеи: «Железный поток» А. С. Серафимовича / Л. А. Gladkovskaya. — М. : Советский писатель, 1963. — 204 с.
4. Грушин Б. А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования / Б. А. Грушин. — М. : Политиздат, 1987. — 368 с.
5. Кутейщикова В. Н. Мексиканский роман. Формирование. Своеобразие. Современный этап / В. Н. Кутейщикова. — М. : Наука, 1971. — 333 с.
6. Ольшевский Д. В. Основы политической психологии / Д. В. Ольшевский. — Екатеринбург : Деловая книга, 2001. — 496 с.
7. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет ; [сб. пер. с исп. С. Л. Воробьев, А. М. Гелескул, Б. В. Дубинин и др.]. — М. : Хранитель, 2007. — 269 с.
8. Серафимович А. С. Железный поток : [роман; рассказы] / А. С. Серафимович. — М. : Художественная литература, 1986. — 380 с.
9. Скобелев В. И. К проблеме народного характера в русской советской прозе первой половины 20-х годов / В. И. Скобелев // Материалы III Всесоюзной научной конференции, посвященной 50-летию «Железного потока» А. С. Серафимовича. — Волгоград : Нижне-Волжское издательство, 1979. — С. 16–35.
10. Чагин Б. А. Общественное сознание и сознание индивида / А. Б. Чагин // Психология сознания : [хрестоматия / сост. и общая ред. Л. В. Куликова]. — СПб. : Питер, 2001. — С. 330–334.

**МАССОВОЕ И ИНДИВИДУАЛЬНОЕ СОЗНАНИЕ
В «ПРОИЗВЕДЕНИЯХ О РЕВОЛЮЦИИ»
(М. АСУЭЛА, А. СЕРАФИМОВИЧ)**

Юлия Садовская, аспирантка

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье поставлен вопрос о взаимодействии массового и индивидуального сознания в романах, воспроизводящих революционную действительность. Объект исследования — романы М. Асуэлы «Те, кто внизу» и А. Серафимовича «Железный поток». Доказывается, что народная масса обладает уникальными чертами, нацеленными на преобразования, но массовое сознание лишено трезвой логики и обречено лишь на кратковременный порыв. Индивидуальное (личностное) сознание поглощается сознанием массовым и должно либо уничтожить свое «я», либо стать «железным» носителем коллективного «мы».

Ключевые слова: массовое сознание, индивидуальное сознание, стихийность, революционная действительность.

**MASS AND INDIVIDUAL CONSCIOUSNESS
IN THE «WORKS ABOUT REVOLUTION»
(M. AZUELA, A. SERAFIMOVICH)**

Julia Sadovska, postgraduate student

Odessa National I. I. Mechnikov University, Ukraine

The present article is devoted to the interaction of mass and individual consciousness in the revolutionary novels. The material of the research includes M. Azuela's novel «The Underdogs» and A. Serafimovich's novel «The Iron Flood». In these works the revolutionary reality is revealed from one hand with a people's character of an individual who takes part in the events and from the other hand with the image of the mass as the carrier of the mass consciousness.

Mass consciousness is presented as an elemental force that can change reality. Mass itself (crowd, great human flood) has enormous transformative energy that knows no barriers. But massive dash is always short because mass never has far-reaching plans and is not ruled by logic. In the «works about revolution» mass and individual consciousness exists in a certain unity, but the mass psychology absorbs individual. A person in this case becomes a «mask carrier» of the revolution.

Despite the difference between national identity, Mexican «revolution novels» and Soviet revolution literature create the image of the leader, who is the typical and complete implementation of the insurgent people, but these people are either doomed, or those who will soon lose touch with reality and become «iron».

The author proves that the mass has unique features aimed at conversion, but mass consciousness is devoid of logic and doomed to a short-term impulse. Individual (personal) consciousness is absorbed by the mass consciousness, and must either destroy his «I», or become «iron» bearer of a collective «we».

Key words: mass consciousness, individual consciousness, spontaneity, revolutionary reality.

REFERENCES

1. Asujela, M. (1970), *Te, kto vnizu* [The Underdogs], Translated by Pohlebkina, R., *Hudozhestvennaja literature*, Moscow [in Russian].
2. Vinnichenko, I. V. (1972), M. Asujela. *Meksikanskaja revoljucija i literaturnyj process* [M. Azuela. Mexican revolution and literary process], Nauka, Moscow [in Russian].
3. Gladkovskaja, L. A. (1963), *Rozhdenie jepopei: «Zheleznyj potok» A. S. Serafimovicha* [Birth of the epopee: A. S. Seraphimovich's «The Iron Flood»], *Sovetskij pisatel*, Moscow [in Russian].

4. Grushin, B. A. (1987), *Massovoe soznanie: Opyt opredelenija i problemy issledovanija* [Mass consciousness. Experience of the definition and problems of the investigation], Politizdat, Moscow [in Russian].
5. Kutejshhikova, V. N. (1971), *Meksikanskij roman. Formirovanie. Svoeobrazie. Sovremennij jetap* [Mexican novel. Formation. Singularity. Modern stage], Nauka, Moscow [in Russian].
6. Ol'shanskij, D. V. (2001), *Osnovy politicheskoi psihologii* [Foundations of the political psychology], Delovaja kniga, Ekaterinburg [in Russian].
7. Ortega-i-Gasset, H. (2007), *Vosstanie mass* [Mass uprising], Translated by Vorob'ev, S. L., Geleskul, A. M. and Dubinin, B. V., Hranitel', Moscow [in Russian].
8. Serafimovich, A. S. (1986), *Zheleznyj potok: Roman; Rasskazy* [The Iron Flood: Novel; Short stories], Hudozhestvennaja literature, Moscow [in Russian].
9. Skobelev, V. I. (1979), «On the problem of the national character in the Russian Soviet prose of the first half of the 20s», *Materialy III vsesojuznoj nuchnoj konferencii, posvjashhennoj 50-letiju «Zheleznogo potoka» A. S. Serafimovicha* [Proceedings of the 3d Soviet Scientific Conference dedicated to the 50th anniversary of A. S. Serafimovich's «The Iron Flood»], Volgograd, Nizhne-Volzhs-koe izdanie, pp. 16–35 [in Russian].
10. Chagin, B. A. (2001), «Social consciousness and consciousness of the individual», *Psihologija soznaniya* [Psychology of consciousness], Piter, St. Petersburg, pp. 330–334 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2016 р.